

ŞÂZ KIRAAT OLGUSUNA TABERÎ VECHESİNDEN BİR BAKIŞ*

Necattin HANAY**

Öz

Taberî (ö. 310/923) “İmâmü'l-müfessirîn” övgüsüne mazhar olmuş önemli âlimlerden biridir. Yazmış olduğu eserlerin kıymeti ilim ehline malumdur. Pek çok konuda olduğu gibi kıraat mevzusundaki görüşleri ve bu konudaki değerlendirmeleri oldukça önem arz etmektedir. Özellikle şâz kıraat gibi tarihi süreçte pek çok tanımlama evresi geçirmiş bir meseleye Taberî'nin yaklaşımı ayrıca önem taşımaktadır. Elinizdeki araştırma, Taberî'nin mezkûr meseleye yaklaşımını okuyucunun istifadesine gayet açık ve muhtasar bir şekilde sunmayı ilke edinmektedir. Bu sebeple çalışmada, Taberî sonrasında değişkenlik gösteren kıraat algılarına göre meselenin değerlendirilmesinden sarfınazar edilmektedir. Bizce bu durum, verileri kendi tarihselliğinde değerlendirmek ve anakronizme düşmemek adına da gerekli bir değerlendirme biçimidir.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Şâz, Kıraat, Kur'an, İcma.

A Look at the Fact of Shâhdh (Unusual) Qiraah According to Tabari Abstract

Tabari (d. 310/923) is one of the important scholars who have praised as “Imam al-mufasssirin”. The worth of his works are appreciated by the scholars. As in many subject, his views and evaluation on the qiraah is also very important. Particularly, it is also important to understand that, how the exceptional qiraah-which has undergone many definitions in the historical process-understood by Tabari. This research note presents the framework of Tabari's approach to the mentioned subject in a very abstract way and ignores the evaluation according to the nowadays perception. In our

* Bu çalışma *Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği* başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, necattinhanay@aksaray.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2778-5405>.

opinion this is a necessary approach in order to assess data on its own historicity and to avoid anachronism.

Keywords: al-Tabari, Shâhdh (Unusual) recitation, Qiraah, Quran, Ijma.

GİRİŞ

Şâz (الشَّاذِّ) kelimesi lügatte cumhurdan/çoğunluktan ayrılmak, münferit, tek başına kalmak anlamına gelmektedir. Bu meyanda Araplar kavminden ayrılan ve onların cemaatinden uzaklaşan kimse için “*şezze’r-racül min ashâbihî*” ifadesini kullanmaktadır.¹ Arap dili ve belâğati, hadis, kıraat gibi ilim dallarının kendine özgü şâz tanımlaması mevcuttur.² Ancak hangi kıraatlerin şâz kapsamına girdiği ve hangi vasıfları sebebiyle şâz kabul edildiği meselesi problemlidir.³ Bu sebeple şâz kıraatin ne olduğu hakkında tarihi sürece bakıldığında, üzerinde ittifak edilmiş bir tanımdan söz edilmesi zordur. Esasında böyle bir zorluk diğer ilimlerde de kendini dışa vurmakta ve mevcut kavramı tarif etmenin zorluğuna dikkat çekilmektedir.⁴ Bu sebeplerdir ki mezkûr mesele çeşitli tespitlere konu olmaktadır. Bu tespitler içerisinde en yaygın olanı kıraat-ı aşere dışında kalan kıraatlerin, daha da özelleştirecek olursak on dörtlü (erba’ate ‘aşera) kıraat tasnifinde yer alan Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysin (ö. 123/741), A’miş (ö. 148/765) ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî’ye (ö. 202/817) ait kıraatlerin “şâz kıraat” olduğu kabulüdür. Şâz kıraat için “yedi kıraat imamının okuyuşları dışında kalan kıraatler”, “senedi sahih olmayan kıraatler”, “A’miş, Yahya b. Vessâb, İbn Cübeyr vb. tabiin kıraatleri” vs. şeklinde farklı tanımlamalar da yapılmaktadır.⁵

Burada İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) özelinde, hicri dördüncü asırdan itibaren resmi bir hüviyet kazanan *kıraat-ı seb’a*’nın ve ardından *kıraat-ı aşerenin* zihinlerde oluşturduğu kıraat tasniflemesinde açığa çıkan “şâz kıraat” tanımlamasını merkeze almak tarih yanılığını/uyumsuzluğunu beraberinde getirecektir. Bu sebeple Taberî’nin verileri temelinde bir değerlendirme yapmak, erken dönemlerde şâz kıraatin ne anlama geldiğini ifade etmek adına daha kabul edilebilir olacaktır.

¹ Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrîrâi, yy. ty., VI, 215; İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru’l-Meârif, Kâhire ty., s. 2219; Sehâvî, Muhammed Alemuddîn, *Cemâlu’l-kurrâ ve kemâlu’l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü’t-Türâs, Mekke 1987, I, 234.

² Gündüzöz, Soner - Aydınli, Abdullah, “Şâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXVIII, 384-385; Birşik, Abdülhamit, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 430.

³ Ünal, Mehmet, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 61.

⁴ Sâlih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, çev. Yaşar Kandemir, TTK Basimevi, Ankara 1973, s. 165.

⁵ İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fî tebyîni şevâzî’l-kırâât*, thk. Ali en-Necdî, vdğ., Vizâretü’l-Efkâf, Kâhire 1994, I, 32, 35; Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Merkezü’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyye, Mücemmaü’l-Melik Fehd li-Tibaâtî’l-Mushafî’ş-Şerif, Medîne ty., II, 491, 505.

Bunun açık bir şekilde serdedilmesi ise onun Kur'an ve kıraatten ne anladığının bilinmesine bağlıdır.

Kur'an ve kıraatlerin iki ayrı hakikat olduğu savı Zerkeşî (ö. 794/1392) tarafından açık bir şekilde beyan edilmektedir.⁶ Buna mukabil Taberî'nin tefsiri dâhil erken dönem kaynaklarında mezkûr görüş sarahaten ifade edilmese de buna uygun düşecek değerlendirmelerin yapılması böyle bir tespitin zımnen kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Taberî'ye göre **Kur'an**, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği ve *mücmâ'* 'aleyh olan mushaflardaki **yazılı metin**; dahası kıraat ve nakil konusunda muktedâ bih olan ehliyet sahibi kimselerin naklettikleri okuyuşların *ittifak/icmâ'* ettiği **şifahi metin** biçimidir. Mushaf üzerinde oluşan icmâ'ın ayetlerdeki kelime seçimi ve söz dizimine karşılık geldiğini de ayrıca kaydetmemiz gerekmektedir. **Kıraat** ise Kur'an'ı/vahyi telaffuz etme keyfiyetine ya da tercihine dair haber-i vâhid şeklindeki bir **aktarımdır**. Bu durumda Taberî'ye göre, kelime seçimi ve söz dizimi hususunda icmâ'ın olduğu müstenseh mushaflar **yazıdaki Kur'an**; ehil olan kurrânın, örneğin herhangi bir ayetle ilgili her bir kurrânın münferid kıraatinin/aktarımının tamamının ya da çoğunluğunun (*ekseru'l-kurrâ*) ittifakı/icma'ı da **tilavetteki Kur'an'dır**.⁷ Binaenaleyh Kur'an'ın ve dahi herhangi bir kıraatin mütevatir oluşu meselesi de esasında burada vuzuha kavuşmaktadır.

İşte tam bu noktada şâz kıraatin Taberî açısından oturduğu zemin kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Hem yazılı metnin kelime seçimi ve söz dizilişindeki icmâ'a hem de tilavetine dair nakledilen rivayetlerin ittifakına muhalefet eden her yazılı veya sözlü metin -mevzu olmaması koşuluyla- şâz olarak değerlendirilmektedir. Velez ki 'aşere kurrâsından nakledilmiş olsun!⁸ Bu tasavvurun Taberî sonrası yerleşmeye başlayan kıraat algısı ve tasnifi açısından kabul edilemez yönlerinin olduğu da muhakkaktır. Bu sebeple onun realiteye ve özgüvene dayalı değerlendirmelerine karşı sonraki dönemlerde çok belirgin bir apolojetik üslup ortaya çıkmıştır.

Burada değinilmesi gereken diğer bir husus vardır ki esasında mushaftan ve kıraat rivayetlerinden bağımsız düşünölemeyen, adeta bir sağlama görevi gören meşhur ve fasih bir vecih ya da diğer bir ifadeyle üzerinde ittifak sağlanmış dilbilgisi kurallarıdır. İlk iki ölçüte -yazıdaki ve telaffuzdaki icma'a- mutabık olan metnin, dil-

⁶ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebülfadl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kâhire 1984, I, 318.

⁷ Hanay, Necattin, "Taberî'ye Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Yedi Harf ve Kıraatleri Savunma Refleksi", *Mütefekkir*, 2/4 (2015): 313.

⁸ Mevzuyla alakalı örnekler ve detaylar için bk. Hanay, Necattin, *Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*, Basılmamış Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, ss. 95-105, 117-138.

bilgisine uygun olmaması zaten düşünülmemektedir. Ancak icmâ'a muhalefeti sebebiyle münferid kalan kıraatin/metnin, dil sahasında metin tenkidine maruz kalması da bu tasavvurun pratikteki yansımalarıdır.

1. Taberî'ye Göre Kıraat Tasniflemesi ve Şâz Kıraat

Kıraatler farklı şekillerde tasnife tabi tutulmaktadır. Burada özellikle seb' a ve diğer bütün kurrâdan nakledilen kıraatlerin iki kısımda mütalaa edilebileceğini ifade eden Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1268) tespiti dikkate değerdir. Zira bu tespit kıraatlerin ya *mücmâ'* aleyh ya da *şâz* kabul edilmesini salık vermektedir⁹ ki esasında bu tasnif Taberî'nin kıraat rivayetlerine yaklaşımla birebir örtüşmektedir. Taberî *Câmi'ü'l-beyân*'ında, kıraat kitaplarında olduğu gibi okuyuş farklılıklarının tamamını tasnife tabi tutmasa da mebzul miktarda rivayete yer verdiği bilinmektedir.¹⁰

Kıraatlerle ilgili önemli miktardaki mevcut veri incelendiğinde göze çarpan en önemli husus *icmâ'* kavramı ve bu kavramın kapsama alanı içerisine giren *müstefiz*, *meşhur*, *ekser* şeklindeki türevleridir. Diğerleri de *şâz* kavramıdır. Nakil ve tilavet açısından aslı olmayan uydurulmuş (mevzu) kıraatlerin işlem dışı olduğu da bilinen bir husustur.

Burada Taberî açısından icmâ'ın vuku bulduğu kıraatin sika kimseler tarafından nakledilen âhâd rivayetlerin ittifakıyla oluştuğunu, bunun da "mütevâtir" kavramını çağrıştırdığını dikkatlere tekrar sunmakta fayda vardır.

Gelinen bu noktada Taberî'nin *şâz* kıraat olgusuna yaklaşımının bir yönüyle İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) hadis ilmindeki *şâz* kavramına yüklediği anlamdan destek alan bir mahiyetinin olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. İmam Şâfiî'ye göre *şâz* hadis; "Başka birinin rivayet etmediğini sika râvinin rivayet ettiği hadis demek değildir. Buna *şâz* denmez. *Şâz* diye, nâsa muhalif olarak, sika râvinin rivâyet ettiği hadise denir."¹¹ İmâm Şâfiî'nin mezkûr tanımında *nâs* dediği kimselerin, sika râviler olduğu, onun bu sözüyle "*Şâz*, *sika* bir râvinin diğer *sika râvilere* (daha sika) muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir" anlamını kastettiği ifade edilmektedir.¹²

Kıraat bir rivayet ilmi olduğuna göre böyle bir tanımdan bağımsız olarak düşünülmemesi gerekir. O halde burada Taberî açısından "daha sika" ile "sika"nın tespiti meselesi gündeme gelmektedir ki yukarıdaki açıklamalardan sonra zihinlerde bunlara karşılık gelen unsurlar kendiliğinden açıklığa kavuşmaktadır. Bu tespite göre **daha sika** yazılı metin düzeyinde *İmam Mushaf*lar, sözlü metin düzeyinde de *ittifak*

⁹ Makdisî, Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku b'l-kitâbi'l-azîz*, nşr. İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 135.

¹⁰ Rivayetleri bir arada görmek için bk. Hanay, Necattin, *Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*, Basılmamış Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.

¹¹ Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis ve kemmiyyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 375.

¹² Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 165.

eden rivayetler; sika ise bunlara muhalefet eden *ferd kalmış yazılı ya da sözlü rivayet/metin* olarak açığa çıkar. Diğer bir ifadeyle hakkında icma' olan yazılı ve şifahi metin "daha sika", bunlara muhalefet eden münferid metin ve/veya imam/kârî ise "sika" konumundadır. Taberî'ye ait şu ifadelerin şahitliği ve diğer pek çok ifadesi zikrettiğimiz esaslara vurgu yapar mahiyettedir:

*Şâz, ümmetin açık ve yaygın bir nakille getirdiği kıraatlerden ayrılarak münferid kalan kıraatlerdir.*¹³

*Müslümanların mushaflarının hattına uymayan bir kıraatle okumak ve ona ilaveler yapmak hiç kimse için caiz değildir. Dolayısıyla Müslüman beldelerine gönderilen mushafların hatları, o belde ehli için delildir ve onlar için bağlayıcıdır.*¹⁴

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus kurrânın tamamının adalet sahibi sika kimseler olmasıdır. Mamafih onlar, adaletlerine yönelik bir cerhin olmadığı kimselerdir ki sika olmanın en temel şartı da budur. Bir diğer şart ise zapt sahibi olmaktır ki daha sika olan taraf ittifakı sebebiyle zaptı tam; rivayetinde münferid kalmış sika ise çoğunluğa muhalefeti sebebiyle zaptı sorgulanabilir olmaktadır. Böyle bir muhalefetin varlığı ise nakledilen metnin Taberî açısından tenkit edilebilirliğinin önünü açmaktadır.

Son olarak şunu belirtelim ki bir kıraatin şâz olması demek onun tamamen reddedilmesi, delil olmaması ya da kullanılmayacağı anlamına gelmez. Eğer böyle olmuş olsaydı İslam düşünce geleneğinde önemli bir yer işgal eden tefsir literatüründe bunların hiç zikredilmemesi gerekirdi. Oysa durum bunun tam aksinedir. Müfessirler eserlerinde, çeşitli sebeplerden dolayı şâz kıraatlere yer vermektedirler. Bu sebep ya anlamın daha net belirmesi için tefsîrî bir gaye, ya tercih edilecek kıraati destekler mahiyette tercihî bir gaye, ya da şâz kıraatin varlığından haberdar etmek ve sakındırmak için ilmî ve/veya tembihî bir gayedir. Binaenaleyh söz konusu amaçları gerçekleştirmek için şâz kıraatler dün olduğu gibi bugün dahi kullanılmaktadır. Hal böyleyken Taberî'nin de tefsirinde bunlara yer vermemesi düşünülemez. Haddizatında zikrettiğimiz amaçlara matuf olarak eserinde şâz kıraatler istihdam edilmekte; fakat bunlar tilâvet açısından genellikle makbul addedilmemektedir.

Kaynakça

- » Birışık, Abdülhamit, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 426-433.
- » Ferâhidî, Halîl b. Ahmet, *Kitâbü'l-âyn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrîrâî, ty.
- » Gündüzöz, Soner, Abdullah Aydınlı, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul

¹³ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 2001/1422, I, 182; XIII, 46; XVI, 426.

¹⁴ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, II, 743.

- 2010, XXXVIII, 384-385.
- » Hanay, Necattin, "Taberî'ye Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Yedi Harf ve Kiraatleri Savunma Refleksisi", *Mütefekkir*, 2/4 (2015): 299-327.
  - » _____, *Kur'an Tefsirinde Kiraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*, Basılmamış Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.
  - » İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fi tebyîni şevâzî'l-kirâât*, thk. Ali en-Necdî, vd., Vizâretü'l-Efkâf, Kâhire 1994.
  - » İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire ty.
  - » Makdisî, Ebü Şâme, Abdurrahman b. İsmâîl, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'allaku bi'l-kitâbi'l-azîz*, nşr. İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
  - » Nisâbüürî, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis ve kemmiyyeti ecnâsihî*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
  - » Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, TTK Basımevi, Ankara 1973.
  - » Sehâvî, Muhammed Alemuddîn, *Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mek-tebetü't-Türâs, Mekke 1987.
  - » Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, Mücemma'ü'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mus-hafî's-Şerif, Medîne ty.
  - » Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001/1422.
  - » Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yay., Ankara 2005.
  - » Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebülfadl İbrahim, Daru't-Turâs, Kâhire 1984.